

Розділ 2. Етап розбудови організаційної та когнітивної інфраструктури вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні (1930–1990-ті рр.)

УДК 02+01:001.89:378.093.5](477.54-25)“1925/2025”

І. О. Давидова

д-р наук із соц. комунікацій, проф.,
проф. кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій,
Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
академік Національної академії наук вищої освіти України
ldavydova1@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1635-4973>

ВІД АКАДЕМІЧНОЇ ДО ЦИФРОВОЇ: ХАРКІВСЬКА БІБЛІОТЕКОЗНАВЧА ШКОЛА ЯК ФЛАГМАН РОЗВИТКУ ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Упродовж століття бібліотечна освіта в Україні є невіддільною складовою розвитку науки, культури й просвітництва. Саме завдяки зусиллям викладачів, науковців та фахівців бібліотечної справи формується інтелектуальний потенціал нашої держави, зберігається, примножується її духовна й культурна спадщина. Восени 2025 р. професійна бібліотечна спільнота України відзначає знакову дату — 100-річчя започаткування вищої бібліотечної освіти на українських теренах. Ця подія має не лише ювілейний, але й глибокий символічний зміст, адже вона втілює безперервність традицій, еволюцію науково-освітніх підходів і вагому роль бібліотечно-інформаційної освіти у формуванні інтелектуального потенціалу нації.

Значний внесок у становлення та розвиток вітчизняної бібліотечної освіти здійснила Харківська бібліотечна науково-освітня школа, яка за служено вважається визнаним фундатором і беззаперечним лідером у цій галузі. Її діяльність охоплює майже столітній період формування висококваліфікованих фахівців для бібліотек, архівів, інформаційних центрів, наукових установ і закладів культури. Саме в Харкові було закладено методологічні основи сучасної бібліотекознавчої, книгознавчої та бібліографічної науки, які стали фундаментом провідних науково-освітніх шкіл.

Протягом останнього століття Харківська бібліотекознавча школа пройшла значний шлях розвитку — від класичної академічної моделі до сучасної цифрової освітньої парадигми. Вона стала не лише освітнім осередком, а й інтелектуальним центром формування бібліотечно-інформаційної культури в Україні. Її унікальність полягає в синтезі класичних традицій академізму з інноваційними підходами до бібліотечно-інформаційної освіти, що забезпечує її сталість, наукову глибину та високу репутацію серед

вітчизняної, міжнародної наукової спільноти. Її науковці й викладачі не лише сприяли утвердженню бібліотечної освіти як окремої галузі знань, але й сформували потужне наукове середовище, яке активно впливає на розвиток гуманітарної сфери загалом.

І сьогодні, на шляху до 100-річного ювілею, Харківська бібліотечна науково-освітня школа продовжує свою місію — бути мостом між традицією та сучасністю, сприяючи сталому розвитку бібліотечно-інформаційної освіти в Україні.

Історія становлення та розвитку Харківської бібліотекознавчої школи бере початок у 1931 р., коли в складі бібліотечного факультету Всеукраїнського інституту комуністичної освіти була створена відповідна кафедра, яку очолювала відома вчена-бібліотекознавець Надія Яківна Фрідьєва. Її багатогранна наукова та організаційна діяльність охоплювала актуальні на той час питання бібліотечної освіти, практики, які відображались у фаховій пресі. Створення цього підрозділу започаткувало формування системи вищої бібліотечної освіти в Україні.

У довоєнний період кафедра готувала фахівців для різних типів бібліотек — універсальних наукових, масових міських і сільських, дитячих і юнацьких. Уже в 1931 р. в інституті була організована аспірантура з бібліотекознавства зі спеціальностей: методика роботи з читачем, дитяча література та бібліографія. Це сприяло як розвитку фахової підготовки талановитої молоді, так і формуванню висококваліфікованого кадрового потенціалу кафедри, здатного забезпечити викладання спеціальних дисциплін на належному науковому рівні. У 1940-х рр. викладачі кафедри не лише проводили бібліотекознавчі дослідження, але й активно публікували їх результати в наукових записках, що привело до зростання кількості обсягів як наукових, так і науково-методичних праць та стимулювало подальший розвиток наукової діяльності викладацького складу.

У повоєнні десятиліття на кафедрі працювали визнані фахівці, серед яких особливо вирізняються кандидат філологічних наук, доцент Ісаак Якович Каганов — один з організаторів відомого «Клубу книголюбів» у Харкові, та Роза Борисівна Гуревич — активна діячка бібліотечної галузі, ініціаторка численних науково-практичних заходів. Серед тих, хто «студіював наукові дослідження Харківської бібліотечної науково-освітньої школи цього періоду, слід назвати такі імена дослідників-одномумців, як А. А. Ашукін, Є. М. Борисова, С. О. Велігодська, Т. В. Витяжков, І. О. Вовченко, С. І. Волкова, І. С. Галій, Я. Й. Гандельман, Р. Б. Гуревич, Ф. Х. Гурвич, М. С. Демченко, О. П. Довгопола, Ф. О. Єщенко, І. Я. Каганов, О. І. Коломийченко, Н. Ф. Колосова, Т. П. Комісаренко, І. І. Корнейчик, Л. І. Котенко, Т. М. Кулешова, Д. А. Кумок, Д. М. Лекаренко, О. О. Майборода,

В. Д. Масленнікова, Т. Ф. Марченко, М. О. Пасічник, Т. Т. Петриченко, Є. П. Тамм, Д. Д. Тараманов, В. І. Тараненко, Т. О. Скрипник, О. М. Хропач та ін.» [4]. Саме ці кращі представники Харківської бібліотекознавчої школи стали рушіями наукової думки в галузі бібліотекознавства, бібліографознавства й книгознавства, заклавши теоретичні підвалини для розуміння бібліотеки як соціокультурного інституту, системи знань і динамічного інформаційного середовища. Їхні праці вирізняються високим рівнем наукової рефлексії, методологічною вивіреністю, аналітичною глибиною та міждисциплінарним підходом, що дозволило підняти бібліотечну справу до рівня самостійної наукової дисципліни. Кожен із названих дослідників здійснив унікальний внесок у розвиток наукового дискурсу: хтось зосереджувався на еволюції бібліотечних функцій у контексті суспільних змін, інші досліджували питання бібліотечної термінології, класифікації, соціальної ролі бібліотек, питання обслуговування читачів або історії бібліотечної справи в Україні. Завдяки їхній системній науковій діяльності було не лише збережено, а й творчо переосмислено кращі традиції вітчизняної бібліотечної освіти та науки.

У 1968 р. кафедру очолив Микола Дем'янович Рябченко — висококваліфікований фахівець із виразними організаторськими якостями та багатим досвідом роботи у сфері бібліографії. До цього він обіймав посаду головного бібліографа Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, що сприяло його глибокому розумінню як теоретичних, так і практичних аспектів бібліотечної справи. Під його керівництвом кафедра зміцнилася та зазнала якісного оновлення, значною мірою завдяки залученню нового покоління викладачів, серед яких варто виокремити Т. П. Комісаренко, Т. О. Скрипник, С. І. Волкову, Є. М. Красножон, З. В. Гімальдінову. Їхня активна наукова діяльність, зокрема успішний захист кандидатських дисертацій, суттєво посилила науково-методичну складову освітнього процесу, збагативши його інноваційним змістом та теоретичним підґрунтям. До викладацького складу приєдналися також молоді випускники інституту — Н. С. Білопола, Т. П. Самійленко, Н. С. Русавська, що сприяло динамічному розвитку колективу й безперервності педагогічних традицій.

Таким чином, на кафедрі сформувався унікальний багатопокілінний педагогічний колектив, у якому гармонійно поєднувались досвід, науковий пошук і молодіжна ініціатива. Старше покоління — Н. Я. Фрідьєва, І. Я. Каганов, Р. Б. Гуревич, О. П. Насонова — забезпечувало спадкоємність академічної школи; середнє — М. Д. Рябченко, С. І. Волкова, З. В. Гімальдінова, М. С. Демченко, Т. О. Скрипник, Т. П. Комісаренко, Є. М. Красножон — виступало як рушій інституційного розвитку; молодше — Н. С. Русавська, Т. П. Самійленко, Н. С. Білопола, І. В. Зборовець —

представляло нову генерацію фахівців, зорієнтованих на оновлення освітнього простору та розширення наукових горизонтів.

Особливої уваги заслуговує той факт, що в умовах обмежених на той час наукових можливостей у сфері бібліотекознавства захисти кандидатських дисертацій серед фахівців бібліотечної галузі були винятковим і доволі рідкісним явищем. Перші успішні захисти стали справжнім науковим проривом, який засвідчив формування професійної дослідницької культури в бібліотечній справі. Серед таких науковців варто відзначити: Ф. Х. Гурвича (1935), Д. М. Лекаренка (1938), М. О. Габель (1940), І. Я. Каганова (1944), М. О. Пасічника (1953), Н. Я. Фрідьєву, В. Т. Витяжкова (1954), І. І. Корнейчика (1955), М. С. Демченка (1961), С. І. Волкову, Д. Д. Тараманова (1968), Т. О. Скрипник (1969), Є. П. Тамма (1977) [5]. Такому науковому успіху сприяло відкриття в 1931 р. першого в Україні бібліотечного факультету, на якому функціонувала аспірантура з бібліотекознавства, а в Книжковій палаті УРСР, яка на той час функціонувала в м. Харків, — аспірантури з бібліографознавства.

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. кафедра вже об'єднувала шість доцентів — кандидатів наук, що забезпечувало високий теоретичний рівень підготовки майбутніх бібліотечних фахівців та створювало сприятливе науково-методичне середовище для розвитку освітньої діяльності. Значним інтелектуальним посиленням кафедри в цей час стало долучення до викладацького складу О. М. Хропача, який після успішного захисту кандидатської дисертації в 1978 р. активно включився в науково-педагогічну роботу. Його дослідження й викладацька діяльність сприяли поглибленню бібліотекознавчої тематики, зокрема в напрямках методології бібліотечної роботи, теорії бібліотекознавства та історії бібліотечних інституцій.

У 1974–1978 рр. Харківську наукову бібліотечно-освітню школу очолювала кандидат педагогічних наук, доцент Сталініта Іванівна Волкова — знана фахівчиня, яка зробила вагомий внесок у її становлення та розвиток. Управлінська діяльність С. І. Волкової відзначалася високим рівнем організаційної культури, а наукові дослідження — глибоким змістом і практичною орієнтованістю. Основними науковими інтересами були питання організації обслуговування читачів, вдосконалення форм і методів індивідуальної та масової бібліотечної роботи, а також вивчення історії бібліотечної справи в Україні. Її дослідження сприяли вдосконаленню обслуговування читачів, удосконаленню форм і методів індивідуальної та масової бібліотечної роботи, а також вивченню історії бібліотечної справи. Науковий доробок С. І. Волкової закладав підґрунтя для переосмислення ролі бібліотеки як соціального інституту, здатного впливати на читацьку культуру, інформаційні потреби та просвітницькі процеси в суспільстві і суттєво збагатив теоретичні й методичні засади бібліотечної освіти в Україні.

1970-ті рр. ХХ ст. стали періодом інтенсивної наукової активності кафедри бібліотекознавства, яка активно долучалася до виконання масштабних міжкафедральних і міжвузівських комплексних досліджень. Серед них на особливу увагу заслуговують всеукраїнські наукові проекти «Молодь і книга» та «Історія бібліотечної справи в Україні», що проводилися в координації з науковими установами республіканського рівня. Результати цих досліджень знаходили широкий резонанс у фаховому середовищі. Вони сприяли «заснуванню на базі Харківського державного інституту культури (ХДІК) першого на вітчизняному науковому просторі, тривалий час єдиного в Україні науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», який є своєрідною предтечею створення системи професійних наукових журналів і продовжуваних видань в Україні. Його появу палко сприйняла не лише українська, радянська, а й світова наукова громадськість книгознавчого, бібліотекознавчого та бібліографознавчого спрямування, про що свідчать численні схвальні відгуки вітчизняних і зарубіжних колег» [5]. Саме ця збірка тривалий час була провідним науковим і методичним виданням із бібліотекознавства впродовж майже 30-річного існування (1964–1992 рр.). У ній опубліковано майже 700 наукових статей із найважливіших теоретико-методологічних, історичних, методичних, організаційних, технологічних проблем розвитку книжкової, бібліотечної та бібліографічної галузей. Ці публікації не лише відображали поточні наукові здобутки, а й формували теоретичні та методологічні основи бібліотечної освіти й практики в Україні.

Новий етап у розвитку кафедри розпочався наприкінці 1970-х — на початку 1980-х рр. ХХ ст. і був ознаменований глибокими змістовими та організаційними трансформаціями. У 1978–1987 рр. керівництво кафедрою здійснював кандидат педагогічних наук, доцент Олександр Миколайович Хропач — фахівець із широким науковим кругозором, який поєднував високий рівень теоретичної підготовки з активною інноваційною діяльністю у сфері бібліотечної освіти. Під його керівництвом було реалізовано низку важливих реформ, зокрема оновлення змісту навчального курсу «Організація та управління бібліотечною справою» відповідно до сучасних потреб бібліотечної практики. Особливу увагу приділяли адаптації навчальних програм до нових освітніх планів, які передбачали підготовку фахівців за галузевими функціональними спеціалізаціями.

Ці зміни стали відповіддю на виклики, пов'язані з упровадженням в Україні централізованих бібліотечних систем (ЦБС) — структурно складних утворень, що потребували нового підходу до кадрового забезпечення. Перед кафедрою постало завдання суттєво переформатувати систему підготовки бібліотечних працівників:

- по-перше, поглибити фахові знання майбутніх бібліотекарів у межах галузевих напрямів, зокрема в роботі з літературно-тематичними комплексами;
- по-друге, забезпечити функціональну підготовку відповідно до спеціалізованих посадових обов'язків, які значно ускладнились в умовах функціонування ЦБС.

Для досягнення цих цілей на кафедрі були розроблені програми нових навчальних курсів, створено тексти лекцій та навчально-методичну документацію, впроваджено інноваційні форми й методи навчання. Зокрема, значного поширення набули активні форми роботи, серед яких — рольові ігри, моделювання управлінських ситуацій, аналіз практичних кейсів тощо. Такий підхід сприяв формуванню практико-орієнтованих навичок у студентів і наближенню освітнього процесу до реальних потреб бібліотечної галузі.

Водночас відбувався постійний професійний розвиток викладацького складу кафедри, що включав навчання в аспірантурі, проходження курсів підвищення кваліфікації (ФПК), участь у стажуваннях на базі провідних бібліотек і наукових центрів. Така системна робота забезпечила високий науково-педагогічний потенціал колективу та зміцнила провідні позиції кафедри в структурі вищої бібліотечної освіти України. «Якщо в 50–60 рр. кандидатські дисертації захистили два викладачі (Т. О. Скрипник, Н. Я. Фрідьева), в 70-ті — три (С. І. Волкова, З. В. Гімальдінова, О. М. Хропач), то у 80-ті — шість викладачів кафедри (Н. П. Бура, О. О. Золотко, Т. Х. Кім, О. Є. Куденко, Л. В. Озарчук, Т. П. Самійленко). Після успішного захисту дисертацій почали викладати на кафедрі В. О. Ільганаєва та Г. М. Брагіна» [1, с. 178]. Таким чином, упродовж другої половини ХХ ст. Харківська бібліотечна науково-освітня школа не лише закріпила свої лідерські позиції в системі вищої бібліотечної освіти, але й сформувала повноцінне наукове середовище, яке стало джерелом інновацій у вітчизняному бібліотекознавстві.

Наступний етап розвитку кафедри бібліотекознавства, що розпочався наприкінці 1980-х рр. і тривав упродовж 1990-х рр. ХХ ст., був позначений суттєвими якісними змінами в організаційно-науковій та навчально-методичній діяльності. Цей період збігся з масштабними соціальними трансформаціями в українському суспільстві та переосмисленням ролі бібліотек у нових культурно-інформаційних умовах.

У 1987–1994 рр. кафедрю очолювала кандидат педагогічних наук, доцент Валентина Олександрівна Ільганаєва — одна з провідних науковців у галузі бібліотекознавства, педагог, дослідниця й активна громадська діячка. Вона викладала немало ключових дисциплін, зокрема «Бібліотекознавство»,

«Організація та управління бібліотечною справою» та інші курси, що становили концептуальну основу підготовки майбутніх бібліотечних фахівців.

Основними напрямками її наукової діяльності були методологія і теорія бібліотекознавства, дослідження інтеграційних та трансформаційних процесів у соціально-комунікаційній сфері, проблематика розвитку вищої бібліотечної освіти в Україні. Саме ці теми згодом стали базовими для її докторського дослідження, яке системно окреслило стратегічні орієнтири розвитку галузі в перехідний період.

Під науково-педагогічним керівництвом В. О. Ільганаєвої кафедрою було розроблено немало важливих ініціатив, серед яких слід виокремити «Концепцію розвитку регіональної бібліотечної інформаційної системи» та цільову програму науково-дослідної роботи, спрямовану на модернізацію бібліотечної інфраструктури в умовах децентралізації. Матеріали цих досліджень знайшли практичне втілення в навчально-методичному посібнику «Організація діяльності бібліотек» (1993), який став важливим ресурсом для фахівців у процесі переходу до нових управлінських моделей у бібліотечній сфері.

Вагомим досягненням завідувачки кафедри було також представництво Харківського державного інституту культури на першому Конгресі бібліотекарів України (1993 р.), де вона виступила з ґрунтовним аналітичним баченням перспектив галузі. Крім того, В. О. Ільганаєва була активним учасником групи розробки «Концепції розвитку бібліотечної справи України» (1994 р.), що стала програмним документом національного значення.

Доктор історичних наук, професор Валентина Олександрівна Ільганаєва — відомий представник нової генерації бібліотекознавців, лідер наукової школи, якій притаманний комплексний підхід до аналізу трансформацій бібліотечного соціального інституту в умовах формування інформаційного суспільства, фундатор теорії соціальних комунікацій. Із серпня 1998 р. вона очолює кафедру, яка функціонує як самостійний структурний підрозділ ХДАК спочатку як кафедра інформатики, із серпня 1999 р. — як кафедра соціальних комунікацій, з листопада 2004 р. — як кафедра бібліотекознавства та соціальних комунікацій. Кафедра, створена, зважаючи на інформатизацію документально-бібліотечної й інформаційно-комунікативної сфер діяльності, формування суспільного простору соціальних комунікацій на базі новітніх інформаційних технологій, стає базовою навчальною, науково-методологічною структурою в системі підготовки спеціалістів у галузі культури: бібліотечного, документно-інформаційного, музеєзнавчого, соціально-педагогічного та культурологічного профілів.

Плідну наукову та педагогічну діяльність завідувача кафедри, доктора історичних наук, професора В. О. Ільганаєвої характеризують відомі в бібліотекознавстві наукові й навчально-методичні дослідження — загалом понад 150 праць. Ця талановита й творча людина сповнена інноваційних ідей та невичерпної енергії для їх реалізації. Вона є членом спеціалізованої вченої ради Д 64.807.02 у ХДАК з наукового напрямку 27 — Соціальні комунікації, працювала членом експертної ради ВАК України з наукового напрямку «Соціальні комунікації», а також членом редколегії наукового збірника «Вісник Харківської державної академії культури», журналів «Бібліотечна планета», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Вісник Книжкової палати».

Наукова та викладацька діяльність проф. В. О. Ільганаєвої свідчить про надзвичайно широкий діапазон професійної діяльності й інтересів: теоретико-методологічні проблеми сучасного бібліотекознавства, соціальні комунікації, дослідження проблем удосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування та визначення нових стратегій управління в бібліотеках, упровадження інформаційних технологій у бібліотечні процеси тощо. Це послідовно відобразилося в підручнику для інститутів та училищ культури «Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек» (1993 р.), у виданому в співавторстві зі М. С. Слободяником навчальному посібникові «Організація діяльності бібліотек» (1998 р.), науковій праці «Гармонізація культурного середовища в умовах інформатизації суспільства» (1999 р.), конспектах лекцій з бібліотекознавства (2000 р.), монографії «Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку», навчальному посібникові «Хрестоматія з соціальних комунікацій» (2002 р.).

Але особливу увагу наукової спільноти України та зарубіжних країн привернув ґрунтовний словник-довідник «Соціальні комунікації» (Київ, 2022) [3]. Ця фундаментальна праця є першим в Україні виданням, що системно розкриває зміст широкого кола понять, які відображають об'єктно-предметне поле сфери соціальних комунікацій у її гносеологічних, онтологічних і феноменологічних аспектах. Відповідно до теорії соціальних комунікацій, бібліотекознавство є наукою, «що вивчає закономірності, форми організації, процеси діяльності бібліотечного соціального інституту». Останній розглядається як «соціально упорядкований в різних спеціалізованих відносинах і поведінці бібліотечних установ, що виконує певні соціальні функції, пов'язані з поширенням документів, інформації та знань» [3, с. 34]. Авторка висвітлює проблему необхідності напрацювання єдиних методологічних підходів осмислення комунікаційних явищ і процесів та потребує не лише формування поняттєвого апарату, а й змістовного наповнення категорій науки про соціальні комунікації. Науковиця

переконливо доводить, що соціальні комунікації як сукупність процесів і структур та бібліотекознавство як його складова, забезпечують цілеспрямоване обертання соціальної інформації й знань, що відбуваються на різних рівнях соціально-комунікаційної діяльності, у просторово-часовому континуумі. Визнання цього положення є важливим науковим внеском стосовно формування уявлень про бібліотеку як про базову соціокомунікаційну структуру, що концентрує комунікаційну культуру суспільства й забезпечує комунікаційні процеси з використанням документів, інформації і знань. Таким чином, діяльність кафедри бібліотекознавства та соціальних комунікацій у цей період засвідчила її високий науковий потенціал, здатність оперативного реагувати на суспільні виклики та ініціювати стратегічні зміни в системі бібліотечно-інформаційної освіти.

З 2008 р. кафедру бібліотекознавства та соціальних комунікацій очолює кандидат педагогічних наук, доцент, а з 2009 р. — доктор наук із соціальних комунікацій, професор Ірина Олександрівна Давидова. Під її керівництвом кафедра продовжує окреслену стратегію розвитку. У цей час на кафедрі працюють відомі в Україні та за її межами фахівці: доктор історичних наук, професор В. О. Ільганаєва; доктор філологічних наук, доцент І. Я. Лосієвський; доктор наук із соціальних комунікацій, професор Г. В. Шемаєва; доктор наук із соціальних комунікацій, доцент О. М. Кобелев; канд. наук із соц. комунікацій, доцент В. П. Жукова; канд. наук із соціальних комунікацій, ст. викладач Т. А. Сафонова, канд. наук із соціальних комунікацій, викладач О. Ю. Мар'їна. Професорсько-викладацький склад кафедри забезпечував викладання 31 дисципліни на семи факультетах: соціальних комунікацій, хореографічного, театрального, музичного, кіно-, телемистецтва, культурології, управління та бізнесу [2]. Кафедра була випусковою за спеціальністю 7.020102 «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія».

У цей час теоретико-методологічним підґрунтям удосконалення предметно-змістовного елементу дисциплін кафедри обрано: теорію соціальних комунікацій, інформаціологію, когнітологію і когнітивну психологію, наукознавство, аналітичну філософію. Наукова робота кафедри передбачає подальший пошук і теоретичне обґрунтування феномену інформаційної та соціально-комунікативної діяльності, вивчення інформаційної діяльності й аналіз соціокультурних процесів інформатизації та інформаційних середовищ різного рівня організації, управління інформаційними процесами й ресурсами, організацію інформаційної діяльності, інформаційної культури. Важливою складовою наукових пошуків кафедри є закономірності трансформації соціально-комунікативних структур, форми комунікативних засобів, їх вплив на культурно-етичні відносини, соціально-комунікативні технології в різних сферах діяльності і на різних рівнях суспільної організації.

Значну увагу члени кафедри приділяють науково-дослідницькій діяльності, спрямованій на дослідження теоретико-методологічних проблем сучасного бібліотекознавства, соціальних комунікацій, бібліотечно-інформаційного виробництва, напрямом удосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування та визначення нових стратегій управління в бібліотеках, упровадженню інформаційних технологій у бібліотечні процеси, аналітичній діяльності та системним трансформаціям бібліотечного соціального інституту.

Академічний характер Харківської бібліотекознавчої школи знайшов своє яскраве відображення в інноваційній науковій діяльності групи провідних учених Харківської державної академії культури, які ініціювали введення нової наукової галузі — соціальні комунікації. Професори В. О. Ільганаєва, Н. М. Кушнарєнко, доценти І. О. Давидова, А. А. Соляник брали участь у розробці номенклатури наукових спеціальностей наукової галузі «Соціальні комунікації», їх формул, паспортів, напрямів наукових досліджень, програм кандидатських іспитів, які отримали високу оцінку наукової громадськості й були затверджені Вищою атестаційною комісією та Міністерством освіти і науки України. Нова наукова галузь 27 – Соціальні комунікації з 2006 р. об'єднала під цим шифром у номенклатурі наукових спеціальностей такі споріднені з них, як: «Теорія та історія соціальних комунікацій», «Архівознавство», «Книгознавство», «Документознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», «Теорія та історія журналістики», «Теорія та історія видавничої справи та редагування», «Прикладні соціально-комунікаційні технології», «Соціальна інформатика». У сучасному світі, де інформаційні потоки визначають темпи розвитку суспільства, формування та інституціоналізація нової наукової галузі — соціальних комунікацій — стали стратегічно важливим кроком для України. Поширення цифрових медіа, трансформація документно-інформаційних установ суспільства, освітнього простору, розвиток комунікаційних технологій — усе це потребувало наукового осмислення, яке виходить за межі традиційного уявлення. Саме соціальні комунікації змогли забезпечити комплексний підхід до вивчення комунікативних систем, що діють у суспільстві, та визначити їхній вплив на формування соціальної взаємодії, ідентичності й цінностей. І не випадково, що соціальні комунікації стали тим провідним науковим напрямом, який і нині формує нову парадигму гуманітарних досліджень, орієнтовану на сталий розвиток, демократичні цінності та інтеграцію України у світовий інформаційний та науковий простір.

Загальноукраїнські тенденції знайшли відображення в напрямі науково-дослідної роботи Харківської державної академії культури «Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії

розвитку» (Державний реєстраційний номер 0109U000512), у кафедральній науковій темі: «Трансформація бібліотечної діяльності як складова формування нової комунікативної реальності». За результатами наукової розробки цих тем були захищені дисертаційні дослідження: «Бібліотеки України в цифровому медіапросторі інформаційного суспільства: теоретико-методологічні засади розвитку» (Мар'їна О. Ю., докторська зі спеціальності 029 — Інформаційна, бібліотечна та архівна справа; науковий консультант — проф. Давидова І. О.), «Рекламна комунікація в книжковій галузі» (Булах Т. Д., докторська зі спеціальності 27.00.03 — Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; науковий консультант — проф. Соляник А. А.), «Комунікаційні моделі діяльності бібліотек ВНЗ в умовах інформатизації» (Колеснікова Т. О., кандидатська зі спеціальності 27.00.03 — Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; науковий керівник — проф. Ільганаєва В. О.), «Формування корпоративних бібліотечно-інформаційних ресурсів як складової інформаційної інфраструктури фармацевтичної галузі України» (Гавриш Н. Б., кандидатська зі спеціальності 27.00.03 — Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; науковий керівник — проф. Кушнарєнко Н. М.), «Публічні бібліотеки України: вектори модернізації в інформаційному суспільстві» (Бережна К. С., кандидатська зі спеціальності 27.00.03 — Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; науковий керівник — проф. Давидова І. О.).

На початку третього тисячоліття (2000–2016 рр.) на кафедрі бібліотекознавства та соціальних комунікацій підготовлені і захищені 34 дисертаційних дослідження докторського й кандидатського рівнів, присвячених питанням визначення основних характеристик інформаційно-комунікаційної взаємодії як фактора розвитку бібліотечних систем регіонального рівня; ефективному функціонуванню і розвитку дитячої книги в умовах мультимедійного середовища України; трансформації архівів; теоретичному обґрунтуванню напрямів консолідації як стратегії розвитку бібліотечно-інформаційного забезпечення правової науки в Україні в сучасній системі соціальних комунікацій; розробленню концептуальних засад ефективного впровадження соціологічних досліджень як комунікаційного складника системи менеджменту якості бібліотечних послуг; теоретико-методичним засадам ефективного функціонування і розвитку дитячої книги в умовах мультимедійного середовища України; системному формуванню краєзнавчих електронних ресурсів публічних бібліотек України; бібліотечній систематизації наукової інформації, взаємодії бібліотек, музеїв, архівів; інноваційним технологіям управління бібліотекою як соціокомунікаційною установою; формуванню корпоративних бібліотечно-інформаційних ресурсів;

комунікаційним моделям діяльності бібліотек ВНЗ України в умовах інформатизації та їх інтеграції до єдиного комунікаційного простору інформаційного суспільства; розробленню концептуальних засад державної політики України, спрямованої на ефективне функціонування і розвиток книжкової індустрії. У межах цих тем не лише здійснюється робота над кандидатськими і докторськими дисертаціями, але й проводиться експериментальна апробація результатів наукових досліджень, тренінги викладачів і студентів з опанування новітніх технологій інформаційної взаємодії в умовах функціонування соціокомунікаційного середовища.

Важливим напрямом наукової діяльності кафедри є формування та розвиток наукових шкіл, які мають на меті системне дослідження ключових проблем інформаційної, бібліотечної та архівної справи в умовах цифровізації суспільства. На кафедрі успішно функціонують чотири наукові школи, що репрезентують різні напрями наукової думки — документології, бібліотечно-інформаційної діяльності, соціальних комунікацій та документно-інформаційних систем. Кожна з них є осередком наукового пошуку, де формуються власні методологічні підходи, дослідницькі традиції та інноваційні концепції розвитку галузі. У межах діяльності наукових шкіл здійснюється підготовка аспірантів і докторантів, реалізуються міждисциплінарні дослідження, проводяться науково-практичні семінари, круглі столи, конференції.

Наукові школи кафедри відіграють провідну роль у формуванні нового покоління бібліотекознавців, здатних мислити стратегічно, застосовувати сучасні цифрові інструменти дослідження та забезпечувати сталий розвиток національної бібліотечно-інформаційної освіти й науки. Кожна школа має власну дослідницьку концепцію, чітко визначені наукові пріоритети та визнану в академічній спільноті традицію.

Наукову школу документології багато років створювала й очолювала Наталя Миколаївна Кушнаренко — професор кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій, заслужений працівник мистецтв України, доктор педагогічних наук, професор. Ця школа є осередком фундаментальних досліджень у сфері теорії документа, його природи, структури, функцій і ролі в соціальних комунікаціях. Під науковим керівництвом провідних учених школи здійснюється теоретичне узагальнення документних процесів, досліджуються закономірності формування документних потоків і масивів, розробляються класифікаційні моделі документа в цифровому середовищі. Особливу увагу приділено вивченню трансформації поняттєвого апарату документознавства під впливом інформаційних технологій, цифрових платформ і медіаформатів. Представники школи активно розробляють концепцію цифрового документа як ключової одиниці сучасної

інформаційної інфраструктури, що поєднує текстові, візуальні та мультимедійні елементи.

Наукову бібліотечно-інформаційну школу очолює Алла Анатоліївна Соляник — професор кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи ХДАК. Її діяльність спрямована на формування нової парадигми бібліотечно-інформаційної освіти, що поєднує гуманітарно-комунікаційний і цифрово-технологічний підходи до вивчення бібліотеки як динамічного соціокультурного інституту. Під науковим керівництвом професора А. Соляник розробляються теоретико-методологічні засади розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності в умовах цифровізації, досліджуються цифрові трансформації науково-технічної інформації, питання формування системи інтернет-маркетингу в бібліотеках України, бібліотечно-інформаційного сегмента комунікаційного середовища митної справи. Значну увагу приділено інтеграції бібліотек у науково-освітній простір, упровадженню інноваційних сервісів, розвитку медіа- та інформаційної освіти, а також підвищенню ролі бібліотек як центрів громадянської взаємодії й культурної комунікації.

Наукову школу соціальних комунікацій і документно-інформаційних систем формує й провадить професор кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України Ірина Олександрівна Давидова. Ця школа зорієнтована на дослідження інформаційно-комунікаційних процесів у суспільстві та їхнього впливу на розвиток бібліотечного соціального інституту. Її представники розробляють інноваційні технології управління бібліотекою як соціокомунікаційною установою, досліджують механізми інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотечних систем, місце і роль бібліотек у цифровому просторі, контент-стратегії бібліотек у системі електронних комунікацій. Значна увага приділяється науковим бібліотекам закладів вищої освіти та їх розвиткові в цифровому суспільстві, проектній діяльності документно-інформаційних установ, трансформаціям публічних бібліотек у цифровому комунікаційному просторі, що є ключовими чинниками формування зрілої інформаційної інфраструктури суспільства.

Наукову інформаційно-документну школу очолює професор кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій, доктор педагогічних наук, професор Людмила Яківна Філіпова. Діяльність цієї школи зосереджена на розробці теоретичних і прикладних основ функціонування документно-інформаційних систем у цифровому середовищі. Її представники займаються проблемами інформаційно-бібліотечного та патентного

забезпечення медичної науки, досліджують корпоративні бібліотечно-інформаційні ресурси фармацевтичної галузі, зосереджують фокус уваги на системах документаційного забезпечення торговельної галузі України. Результати досліджень школи впроваджуються в практичну діяльність підприємств.

Таким чином, діяльність чотирьох наукових шкіл кафедри відображає цілісну наукову стратегію розвитку сучасної інформаційної науки — від фундаментальних теоретичних засад документознавства до практичних аспектів цифрової трансформації бібліотечно-інформаційних систем і комунікацій. Їхня робота сприяє підготовці нового покоління дослідників, здатних забезпечити сталий розвиток інформаційного суспільства України.

У 2017 р. у зв'язку із затвердженням МОН України спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» на базі кафедр бібліотекознавства та соціальних комунікацій, документознавства та книгознавства; бібліографознавства та інформаційно-бібліографічної діяльності було створено об'єднану кафедру інформаційної, бібліотечної та архівної справи, діяльність якої спрямована на підготовку бакалаврів, магістрів, PhD. У цей час штат кафедри склали 16 науково-педагогічних фахівців: доктор соц. ком., професор, зав. кафедри Давидова І. О.; доктор соц. ком., доцент, професор кафедри Кобелев О. М.; доктор пед. наук, проф., професор кафедри Кушнарченко Н. М.; доктор філол. наук, доцент, доцент кафедри Лосієвський І. Я.; доктор пед. наук, професор, професор кафедри Соляник А. А.; доктор соц. ком., професор, професор кафедри Шемаєва Г. В.; канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри Булах Т. Д.; канд. соц. ком., доцент, доцент кафедри Жукова В. П.; канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри Коханова І. О.; канд. соц. ком., доцент кафедри Мар'їна О. Ю.; канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри Седих В. В.; канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри Сищенко С. В.; канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри Тодорова Є. М.; канд. соц. ком., старший викладач кафедри Глазунова Л. В.; канд. соц. ком., старший викладач кафедри Коржик Н. А.; канд. соц. ком., старший викладач Сафонова Т. А. Науковий ценз кафедри становить 100 %. Документаційне забезпечення кафедри і навчально-виховного процесу здійснює ст. лаборант О. О. Калініна.

У цей час зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» кафедра започаткувала підготовку фахівців за освітньо-професійними програмами: «Бібліотечно-інформаційна діяльність» (2017 р., гарант — проф. Соляник А. А.), «Бібліотечно-інформаційний менеджмент» (2018 р., гарант — проф. Шемаєва Г. В.), «Бібліотекознавство та інформаційно-аналітична діяльність» (2019, 2020 рр., гарант — проф. Кобелев О. М.). Відповідно до нових вимог МОН України на кафедрі розроблено навчальні

плани підготовки освітньої спеціальності 029 «Інформаційна бібліотечна та архівна справа» (бакалавр — магістр — доктор філософії), зокрема для підготовки іноземців й осіб без громадянства.

Викладачами кафедри розроблено й акредитовано освітньо-наукову програму «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за третім (освітньо-науковим) рівнем. Гарант освітньо-наукової програми — проф. Давидова І. О. Випускники цієї програми отримують кваліфікацію: доктор філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи (2016–2025 рр.). Започатковано нову освітню програму для бакалаврів «Управління цифровою інформацією» (гарант програми — доц. Мар'їна О. Ю.). Таким чином, кафедра повною мірою забезпечує чотирирівневу систему підготовки фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи, формуючи вертикаль вищої освіти (бакалаврат, магістратуру, аспірантуру, докторантуру).

Результатом науково-методичної роботи кафедри є видання авторських програм і навчально-методичних матеріалів з усіх базових курсів з урахуванням інноваційних тенденцій у сфері інформаційно-комунікаційної діяльності документно-інформаційних установ. Методична робота кафедри здійснюється як у напрямі вдосконалення навчального процесу, так і в аспекті підвищення педагогічного рівня викладання дисциплін, допомоги фахівцям-практикам у вирішенні питань організації інформаційної діяльності, вдосконалення інформаційних продуктів та послуг.

Кафедра інформаційної, бібліотечної та архівної справи підтримує зв'язки з провідними бібліотеками й закладами вищої освіти України, Латвії, Німеччини, Данії, КНР, здійснює підготовку бакалаврів, магістрів, аспірантів і здобувачів з різних міст України, досліджуючи питання розвитку інформаційної сфери в цифровому середовищі, працює над вдосконаленням змісту фахової освіти, персоналізацією навчання, застосуванням інноваційних освітніх технологій, створенням інтерактивних освітніх ресурсів, посиленням освітньої комунікації, здатної забезпечити багатомірність сучасного освітнього процесу. На базі ХДАК проводяться численні наукові, науково-практичні конференції міжнародного, всеукраїнського й регіонального рівнів, науково-методичні семінари, круглі столи, конкурси, фестивалі, які високо цінує українська та світова професійна громадськість.

Еволюція Харківської бібліотекознавчої школи тісно пов'язана з історичними, соціокультурними та технологічними трансформаціями, які відбуваються в країні й у світі. Завдяки сталості традицій і водночас відкритості до інновацій, Харківська бібліотекознавча школа впевнено адаптується до викликів цифрової доби, зберігаючи свою наукову та професійну

ідентичність. Особливу роль у цьому поступі відіграє кафедра інформаційної, бібліотечної та архівної справи, яка з 2023 р. функціонує як кафедра цифрових комунікацій та інформаційних технологій і є однією з провідних структурних одиниць факультету культурології та соціальних комунікацій.

Кафедру, яка нині виступає осередком підготовки висококваліфікованих кадрів у галузі бібліотечно-інформаційної справи, забезпечуючи теоретичну ґрунтовність та практичну підготовку майбутніх фахівців, з 2022 р. очолює доктор наук із соціальних комунікацій, професор Мар'їна Олена Юрїївна. Під її керівництвом кафедра успішно інтегрує новітні цифрові технології в навчальний процес, сприяє розвитку інформаційної грамотності, цифрових компетентностей і науково-дослідницької діяльності здобувачів рівня бакалавра, магістра та доктора філософії.

У добу інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій кафедра послідовно формує власну наукову та освітню стратегію, зорієнтовану на інтеграцію в глобальний науково-освітній простір. Провідний науковий напрям кафедри — «Цифрові трансформації документно-інформаційних установ у соціокомунікаційному просторі». На її базі діють наукові школи документології, бібліотечно-інформаційної діяльності, соціальних комунікацій, документно-інформаційних систем, а також наукова інформаційно-документна школа.

Цифровізація сприяє розширенню форм академічної комунікації, оновленню методологічних підходів до вивчення інформаційних процесів, трансформації освітніх технологій та створенню нових форматів взаємодії між учасниками інформаційного суспільства. Особливу увагу кафедра приділяє дослідженню процесів становлення й розбудови сучасного мережевого середовища, що забезпечує інтеграцію інформаційних ресурсів і сервісів у єдиний цифровий простір. У цьому контексті важливим є вивчення механізмів інформаційної взаємодії, комунікаційної динаміки, інституційних змін у сфері документно-інформаційної діяльності та їхнього впливу на розвиток цифрової культури суспільства.

Освітня і наукова діяльність кафедри зосереджена на комплексному вивченні й осмисленні широкого спектра теоретичних і прикладних проблем сучасної інформаційної науки, серед яких важливим є теоретичне обґрунтування феномену інформаційної та соціально-комунікативної діяльності, що включає визначення її сутності, функціональних характеристик, соціальних ролей і впливу на формування сучасного комунікаційного ландшафту; дослідження тенденцій модернізації документно-інформаційних структур у контексті розгортання цифрового простору, зокрема процесів автоматизації, віртуалізації та інтелектуалізації інформаційних систем; аналіз соціокультурних процесів цифровізації та медіатизації інформаційних середовищ, які визначають нову конфігурацію культурної пам'яті,

доступу до знань, трансформацію документних інституцій і способів споживання інформації; управління інформаційними процесами й ресурсами, що передбачає розробку моделей оптимізації інформаційних потоків, створення ефективних механізмів інформаційного менеджменту, моніторингу та збереження цифрових даних; визначення перспектив подальшого розвитку інформаційної діяльності в мережевому просторі, включно з прогнозуванням впливу штучного інтелекту, великих даних і хмарних технологій на систему соціальних комунікацій; формування медіакультури інформаційного суспільства та суспільства знань, що охоплює проблематику цифрової етики, критичного мислення, інформаційної грамотності й розвитку нових форм професійної компетентності.

Високий науковий потенціал кафедри забезпечує функціонування спеціалізованої вченої ради Д64.807.02 з правом прийняття до захисту докторських дисертацій за спеціальностями 27.00.02 — Документознавство, архівознавство та 27.00.03 — Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство в галузі соціальних комунікацій. Також діють разові спеціалізовані вчені ради з правом присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 029 — Інформаційна, бібліотечна та архівна справа.

На кафедрі систематично здійснюються захисти дисертаційних досліджень та їх експериментальна апробація, що сприяє впровадженню інноваційних підходів у навчальний процес та формуванню сучасного науково-освітнього середовища. Експериментальна робота кафедри орієнтована на перевірку ефективності нових методологічних підходів, цифрових технологій і комунікаційних інструментів у сфері документно-інформаційної діяльності. Отримані результати апробації впроваджуються в зміст навчальних програм, навчально-методичні матеріали, а також у практичну діяльність бібліотечно-інформаційних, архівних та комунікаційних установ.

Особливе місце в діяльності кафедри посідають професійні тренінги, семінари, науково-практичні воркшопи та школи молодого науковця, які проводяться для викладачів, аспірантів і здобувачів вищої освіти. Їхня мета — підвищення рівня цифрової компетентності, розвиток навичок критичного мислення, інформаційного аналізу, наукової комунікації та використання сучасних технологій управління знаннями. Під час таких заходів активно використовуються інноваційні методи навчання, зокрема проектно-орієнтовані технології, симуляційні моделі, кейс-методи, дистанційні освітні платформи та інтерактивні цифрові інструменти.

Викладачі кафедри постійно вдосконалюють власну професійну та науково-дослідницьку компетентність, беруть участь у міжнародних програмах академічної мобільності, грантових проєктах, конференціях, форумах і публікаційній діяльності в наукових виданнях, індексованих у провідних

базах даних (Scopus, Web of Science). Це сприяє формуванню високого рівня академічної культури та зміцненню наукового авторитету кафедри в національному та міжнародному освітньо-науковому просторі.

Важливою складовою діяльності кафедри є наукове керівництво кваліфікаційними роботами здобувачів усіх рівнів освіти — від бакалаврських і магістерських досліджень до кандидатських і докторських дисертацій. Викладачі здійснюють супровід кожного етапу наукового пошуку: від формулювання проблематики, розроблення методології дослідження, проведення емпіричних спостережень й аналізу результатів — до підготовки публікацій і захисту результатів перед академічною спільнотою. Значна частина досліджень, виконаних під керівництвом професорсько-викладацького складу кафедри, має практичну спрямованість, пов'язану з модернізацією освітніх процесів, розвитком інформаційної інфраструктури, цифровим архівуванням, управлінням знаннями та комунікаційною безпекою. Результати цих робіт знаходять відображення у впроваджених технологічних рішеннях, навчальних посібниках, методичних рекомендаціях і публікаціях у фахових наукових виданнях.

Таким чином, кафедра цифрових комунікацій та інформаційних технологій ХДАК постає осередком міждисциплінарних досліджень, які поєднують традиції документознавства, бібліотекознавства, архівознавства, соціальних комунікацій і цифрових технологій. Її діяльність спрямована на забезпечення сталого розвитку інформаційної культури, розбудову інтелектуального потенціалу держави та інтеграцію української наукової школи у світовий науково-комунікаційний простір.

Ефективне функціонування кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій як провідного структурного підрозділу Харківської державної академії культури є свідченням того, що Харківська бібліотекознавча школа, основуючись на багаторічних академічних традиціях, продовжує впевнено утверджувати свій статус провідного науково-освітнього осередку в Україні, який формує стратегічні орієнтири розвитку бібліотечно-інформаційної освіти в цифрову епоху. Її діяльність поєднує класичні засади академізму з інноваційними методологіями, спрямованими на інтеграцію гуманітарного знання, інформаційних технологій і соціальних комунікацій. Саме ця синергія забезпечує безперервність наукової традиції та водночас відкриває нові горизонти для розвитку національної бібліотечно-інформаційної науки. Завдяки високому науковому потенціалу, міждисциплінарним дослідженням і творчому пошуку молодих учених Харківська бібліотекознавча школа стає не лише зберігачем академічного спадку, а й каталізатором цифрових трансформацій у сфері культури, освіти та науки.

Її досвід, наукові здобутки й педагогічна діяльність утверджують ідею безперервного оновлення бібліотекознавства — від академічного до цифрового, від традицій до інновацій, від національного до глобального виміру наукової комунікації.

Список бібліографічних посилань

1. Волкова С. І., Самійленко Т. П. Кафедра бібліотекознавства ХДАК: до 75-річчя підготовки бібліотечних спеціалістів. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2000. Вип. 3. С. 172–180.
2. Давидова І. О., Мар'їна О. Ю. Кафедра бібліотекознавства та соціальних комунікацій: до ювілею харківських бібліотекознавців. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 34. С. 83–91.
3. Ільганаєва В. О. Соціальні комунікації : словник-довідник. Київ : Ліра-К, 2022. 328 с.
4. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М., Соляник А. А. Харківська наукова школа книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії: система інформаційних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 10. С. 45–48.
5. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Харківська вища школа бібліотечно-інформаційної та книгознавчої освіти в контексті історії та сьогодення. *Вісник Книжкової палати*. 2004. № 7. С. 29–33.